

ВЛАДА ОЛЕКСАНДРІВНА ГУСЕВА,*доктор юридичних наук, професор,**Харківський національний університет внутрішніх справ,**кафедра криміналістики, судової експертології та домедичної підготовки;* <https://orcid.org/0000-0001-8614-1573>,*e-mail: vaguseva2007@ukr.net;***ОЛЕКСАНДР ЮРІЙОВИЧ ПРОКОПЕНКО,***Харківський національний університет внутрішніх справ;* <https://orcid.org/0000-0002-7218-8423>,*e-mail: 30101986canj@ukr.net***ТЕОРЕТИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ФОРМУВАННЯ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ
ХАРАКТЕРИСТИКИ ЗАХОПЛЕННЯ ПРЕДСТАВНИКА ВЛАДИ
АБО ПРАЦІВНИКА ПРАВООХОРОННОГО ОРГАНУ ЯК ЗАРУЧНИКА**

Широкомасштабна агресія російської федерації проти України спричинила зростання кількості людей, які перебувають в уразливому стані, зокрема прослідковується значне зростання кількості випадків зникнення людей і утримання їх як заручників. У зв'язку із цим актуалізується необхідність удосконалення методів розслідування захоплення представників влади або працівників правоохоронних органів як заручників. Під час розроблення та формування відповідної методики розслідування насамперед необхідно визначитися з криміналістичною характеристикою відповідного злочину.

Метою статті є формулювання поняття, з'ясування призначення, джерел формування та елементів криміналістичної характеристики захоплення представника влади або працівника правоохоронного органу як заручника. Для досягнення поставленої мети використовувалися такі методи: аналізу – для роботи з уже наявними поглядами науковців з питань криміналістичної характеристики; порівняння – для узагальнення інформації про захоплення людей як заручників як у світі, так і в Україні; науковий функціональний – під час визначення призначення криміналістичної характеристики.

У результаті проведеного дослідження встановлено існування напрацювань із формування різних методик розслідування кримінальних правопорушень, але методика розслідування захоплення представника влади або працівника правоохоронного органу як заручника відсутня. Тому виникає необхідність насамперед у формуванні криміналістичної характеристики досліджуваних злочинів, що слугуватиме першою ланкою для створення методики розслідування.

Визначено поняття «криміналістична характеристика захоплення представника влади або працівника правоохоронного органу як заручника». Це важлива складова криміналістичної методики, що являє собою детальний опис кримінального правопорушення, який слугуватиме основою для вирішення практичних завдань, що виникають під час проведення досудового розслідування. З'ясовано теоретичну та практичну роль криміналістичної характеристики, визначено два види джерел інформації, необхідної для її формування: про осіб, які володіють інформацією про вчинене кримінальне правопорушення, серед яких працівники правоохоронних органів, експерти та спеціалісти, інші учасники кримінального провадження; відповідні документи. Проаналізовано наукові позиції щодо визначення складу криміналістичної характеристики та виокремлено типові елементи криміналістичної характеристики захоплення представника влади або працівника правоохоронного органу як заручника: обстановку вчинення злочину, спосіб його вчинення, сліди злочину, знаряддя та засоби, особу потерпілого та особу злочинця.

Ключові слова: *кримінальне провадження, досудове розслідування, криміналістична методика, криміналістична характеристика, захоплення заручника, представник влади, працівник правоохоронного органу.*

Оригінальна стаття

ВСТУП. З-поміж глобальних загроз у світі на сучасному етапі вирізняється таке суспільно-політичне явище, як тероризм. Будь-які

акти насильства, що супроводжуються застосуванням зброї, учиненням вибухів, підпалів тощо, якщо до них вдаються заради впливу на

органи державної влади чи місцевого самоврядування задля прийняття ними незаконних рішень і такі дії пов'язані зі створенням небезпеки та заповідання шкоди життю і здоров'ю великої кількості людей, вимагають особливої уваги як представників правоохоронних органів, так і науковців. Одним зі злочинів терористичного спрямування є захоплення людей як заручників.

Викрадення людей, зокрема терористичними групами, вже кілька десятиліть залишається глобальним суспільно небезпечним явищем, що притаманне багатьом країнам світу. Захоплення як заручників людей, що пов'язане з тероризмом, доволі часто реєструється в Колумбії (18,2 %), Індії (8,3 %), Пакистані (6,3 %), Філіппінах (6,2 %), Іраку (5 %), Афганістані (4,6 %) (Forest, 2012), а також Ізраїлі (Gleis, 2007). Ураховуючи поширеність таких злочинів, представники різних галузей науки приділяють ретельну увагу вивченню цих фактів у різних аспектах. Дехто досліджує конкретний резонансний факт викрадення людини та подальшого утримання її як заручника, інші вивчають діяльність терористичної групи, що неодноразово викрадала людей з метою їх подальшого утримання та шантажування, а хтось – викрадення журналістів чи дипломатів тощо. Наприклад, питання захисту та безпеки, притулку дипломатів-заручників та особливості їх викрадень у Латинській Америці були об'єктами дослідження К. Е. Баумана (1973), ведення переговорів щодо визволення заручників досліджували А. Дольник і К. Фіцджеральд (2007), про запобігання транснаціонального викрадення писав П. Й. Дируд (2021). У теорії вітчизняної криміналістики згадані проблеми також періодично досліджуються науковцями. Так, І. М. Вигівський (2021) розробив методику розслідування злочинів, пов'язаних із захопленням особи як заручника.

В Україні з моменту повномасштабного вторгнення російської федерації кримінальні правопорушення, пов'язані з викраденням та захопленням людей як заручників, також набули значного поширення. Водночас, на нашу думку, особливої уваги потребують ті кримінальні правопорушення, потерпілими від яких є представники влади або працівники правоохоронних органів. У вітчизняному кримінальному законодавстві існує спеціальна норма, якою передбачено кримінальну відповідальність за захоплення як заручників згаданих суб'єктів, що належить до групи кримінальних правопорушень проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування,

об'єднань громадян та проти журналістів (розділ XV Особливої частини КК України)¹.

Аналізуючи статистичні відомості Офісу Генерального прокура України доходимо висновку, що відбулося збільшення кількості реєстрацій кримінальних проваджень за фактом учинення захоплення представника влади або працівника правоохоронного органу як заручника (ст. 349 КК України). Згідно з відомостями за 2022 рік зареєстровано аж 53 кримінальні провадження за ст. 349 КК України, проте в жодному з них не повідомлено особі, яка його вчинила, про підозру. При цьому наведена цифра не включає факти, що мали місце на тимчасово окупованій території. Однак наявна й інша проблема, адже як зазначає А. В. Андрушко (2017, с. 216), існує чимало помилок при кваліфікації цього кримінально караного діяння (зокрема неврахування тих чи інших ознак відповідного складу злочину, що призводить до неправильної кваліфікації відповідного діяння за іншими статтями КК України). Однією з причин цього є низький рівень професіоналізму органів правопорядку та суддів. Неоднозначною є й практика призначення покарання за цей злочин – іноді суди призначають засудженим за захоплення заручників невинуватим м'яке покарання. Таким чином, актуалізовано завдання щодо розробки відповідних рекомендацій розслідування злочинів цього виду.

Відсутність комплексних наукових розробок щодо розслідування захоплення представника влади або працівника правоохоронного органу як заручника, зокрема в умовах правового режиму воєнного стану, негативно впливає на можливість повноцінної реалізації правоохоронної функції, виконання завдань кримінального судочинства. Крім того, досліджуване кримінальне правопорушення відрізняється не лише складністю розслідування, а й своєю суспільною небезпекою, що полягає в порушенні права на свободу, здоров'я, а подекуди і життя представника влади або працівника правоохоронного органу. У зв'язку із цим розробка методики розслідування захоплення представника влади або працівника правоохоронного органу як заручника сприятиме швидкому, повному, усебічному розкриттю та розслідуванню кримінальних правопорушень цього виду.

¹ Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 18.02.2023).

Побудова методики розслідування окремих видів кримінальних правопорушень, зокрема й захоплення представника влади або працівника правоохоронного органу як заручника, відрізняється високим рівнем складності, тому що передбачає дослідження цілої низки явищ, а також урахування значної кількості факторів. В. Ю. Шепітько (2018, с. 74) зауважує, що під час її формування слід брати до уваги видові ознаки складу злочину, суб'єкта досліджуваного злочину, ретроспективну спрямованість характеру розслідування, ситуаційну зумовленість розслідування, рівень розвитку технічних і тактико-криміналістичних засобів. Тобто одним із критеріїв і водночас засадою побудови спеціальної криміналістичної методики є виокремлення типових ознак кримінального правопорушення у вигляді відповідної криміналістичної характеристики.

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Метою цієї статті є дослідження теоретичних передумов формування криміналістичної характеристики захоплення представника влади або працівника правоохоронного органу як заручника.

Завданнями статті є:

- аналіз наукових розробок з питань визначення поняття криміналістичної характеристики злочинів;
- формулювання поняття криміналістичної характеристики захоплення представника влади або працівника правоохоронного органу як заручника;
- з'ясування призначення та місця криміналістичної характеристики у структурі методики розслідування захоплення представника влади або працівника правоохоронного органу як заручника;
- установлення джерел інформації, необхідної для формування криміналістичної характеристики;
- визначення елементного складу криміналістичної характеристики захоплення представника влади або працівника правоохоронного органу як заручника.

ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ. Кримінальні правопорушення, пов'язані зі зникненням людей, захопленням заручників, діяльністю правоохоронних і державних органів, як ми вже зауважували, були предметом дослідження представників різних галузей науки. Кримінологи і науковці з кримінального права приділяють значну увагу вивченню й аналізу кримінальних правопорушень проти волі, честі та гідності особи (Андрушко, 2017), особливостей кримінально-правової охорони професійної діяльності працівників правоохоронних орга-

нів (Кирбят'єв, 2021). Також вітчизняними науковцями комплексно досліджено кримінально-правову характеристику захоплення заручників за законодавством України (Акімов, 2009).

Протягом тривалого часу дослідники приділяють увагу вивченню особливостей розслідування кримінальних правопорушень досліджуваної нами групи. Так, методику розслідування та попередження викрадення людини, учиненого з корисливих мотивів, свого часу дослідив В. В. Олішевський (2005). Побудовою методики розслідування злочинів проти авторитету органів державної влади у сфері правоохоронної діяльності, до групи яких увійшло й захоплення працівника правоохоронного органу як заручника, займалася В. О. Гусева (2021). На монографічному рівні основи методики розслідування насильницького зникнення людини дослідили Є. М. Войтович, Д. М. Тичина й А. О. Антошук (2022).

Вивченням криміналістичної характеристики злочинів займалися багато криміналістів, серед яких Є. М. Войтович (2021), О. Н. Колесніченко (1988), В. О. Гусева (2017), В. О. Малярова (2015), Р. Л. Степанюк (2014), В. Ю. Шепітько (2003), Ю. А. Чаплинська (2019) та ін. Науковці значну увагу приділяли вивченню криміналістичної характеристики через те, що вона є першою складовою криміналістичної методики розслідування кримінальних правопорушень, яка містить найбільш значущу загальну інформацію щодо їх певного виду чи групи. Напрацювання згаданих науковців є підґрунтям для нашого дослідження, адже ними вони зробили вагомий внесок як у розвиток науки, так і в діяльність щодо протидії злочинності.

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Досягненню поставленої мети сприяло застосування сукупності філософських і загальнонаукових методів. Зокрема, формально-логічний метод використовувався під час формування понятійного апарату дослідження. З-поміж загальнонаукових використано методи аналізу і синтезу, індукції та дедукції, порівняння, абстрагування та конкретизації, критичного аналізу задля узагальнення теоретичних напрацювань, порівняння їх окремих положень, формулювання на цій основі висновків у контексті досліджуваної проблематики. За допомогою системно-структурного методу було визначено структуру криміналістичної характеристики захоплення представника влади або працівника правоохоронного органу як заручника.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ДИСКУСІЯ. Поняття «криміналістична характеристика злочинів» вперше з'явилося в обігу криміналістичної науки у другій половині

минулого століття. О. Н. Колесніченко (1965, с. 25) одним із перших у своїх працях зазначив про криміналістичну характеристику злочину та визначив, що до найбільш суттєвих положень, загальних для всіх окремих методик, належить «загальна криміналістична характеристика цього виду злочину».

В. Ю. Шепітько (2003, с. 255) сформулював визначення криміналістичної характеристики, під яким він розуміє систему відомостей (інформації) про криміналістично значущі ознаки злочинів цього виду, що відображає залежність між ними і служить у побудові і перевірці версій у розслідуванні конкретних злочинів. Схожу позицію має А. О. Антошук (2012, с. 431–432), який зауважує, що криміналістична характеристика є своєрідною системою даних (відомостей), які описують злочини, сприяють правильному визначенню ефективних криміналістичних методів, прийомів і засобів виявлення, розслідування і часткової їх профілактики.

Доволі широке визначення криміналістичної характеристики сформулювала Е. Оржинська (2021, с. 102), яка запропонувала її розуміти як інформаційну систему, що складається із криміналістично важливих і закономірно взаємозалежних ознак, виявлених у процесі узагальнення практики розслідування і досудового розгляду певної категорії кримінальних правопорушень, виражених у певній їх сукупності, яку виокремлено відповідно до об'єктивних закономірностей. До того ж, як слушно зазначила вчена, криміналістична характеристика кримінального правопорушення є абстрактним науковим поняттям, саме в такому значенні вона використовується у криміналістиці. Її можна розглядати як вірогідну інформаційну модель і використовувати під час розслідування лише як орієнтуючу інформацію.

Р. Л. Степанюк (2014, с. 386–387) визначає поняття криміналістичної характеристики злочинів як окреме криміналістичне вчення. Науковець запропонував розуміти під ним певну наукову теорію, що за своєю суттю становить систему наукових положень і практичних рекомендацій із побудови систем криміналістично значущих ознак певних множин злочинів. Узагальнюючи наведені позиції, можемо констатувати, що під криміналістичною характеристикою розуміють певну систему даних про злочин, що може використовуватися під час розслідування.

Наголошують вчені і на різних рівнях криміналістичних характеристик, адже спроба сформулювати її єдине визначення щодо зло-

чинів взагалі, певної сукупності та навіть окремого злочину не є доцільною, адже йдеться про нерівноцінні рівні узагальнення (Степанюк, 2013, с. 173).

Слід звернути увагу на дефініцію поняття «криміналістична характеристика насильницького зникнення», оскільки за своїм складом це кримінальне правопорушення є подібним до досліджуваного нами виду злочину. Під ним розуміють сукупність взаємозалежних, динамічних загальних та індивідуальних ознак вчиненого злочину, які відображають об'єктивну інформацію про способи підготовки, учинення та приховування, мотиви та цілі, слідову картину злочину, обстановку, місце та час, особу злочинця, особу потерпілого, на підставі якої визначаються напрями розслідування кримінальних проваджень (Войтович, 2021, с. 81–82).

Ураховуючи викладене вище, на нашу думку, під криміналістичною характеристикою захоплення представника влади або працівника правоохоронного органу як заручника слід розуміти інформаційну систему даних про вчинене кримінальне правопорушення, що передбачає встановлення механізмів типових подій, які підлягають з'ясуванню, виявленню закономірностей і локалізації інформаційного відображення в навколишньому середовищі, яке дозволяє формулювати науково обґрунтовані рекомендації і прийоми виявлення, вилучення і використання наявної інформації про вчинене діяння під час проведення досудового розслідування та наукових досліджень.

Щодо значення криміналістичної характеристики, то, на нашу думку, вона може використовуватися під час формування найбільш ефективних методичних рекомендацій розслідування кримінальних правопорушень. Її значення полягає у представленні певної інформаційної моделі, яка сприяє швидкому розслідуванню, шляхом побудови слідчих версій та проведення слідчих (розшукових) дій та інших розшукових заходів (Чаплинська, 2019, с. 194). У ситуації інформаційної обмеженості знання всієї сукупності типізованих відомостей у системі криміналістичної характеристики певного виду злочинів, а також закономірно взаємозв'язаних елементів дозволить слідчому за окремими з них, які уже відомі на початку розслідування, зі значною часткою достовірності робити висновки про інші (Когутин, 2008, с. 445). Слушною є позиція й про те, що ґрунтовне дослідження криміналістичної характеристики з урахуванням актуальної на сьогодні слідчої, експертної та судової практики дає змогу в режимі реального часу проаналізувати стан та оперативну обстановку за

низкою показників, на основі отриманих даних сформулювати наукові основи комплексної криміналістичної методики (Войтович, Тичина, Антошук, 2022, с. 25). Це означає, що криміналістична характеристика є інформаційною базою, яка може використовуватися для: побудови можливих моделей дій злочинця під час вчинення захоплення, аналізу окремих елементів його поведінки; встановлення мотиву та мети здійснення такого захоплення; аналізу вимог, висунутих злочинцем; прийняття процесуальних рішень та побудови алгоритму слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій; конкретизації доручень оперативним підрозділам, постановки завдань перед фахівцями, експертами тощо; вжиття заходів щодо визволення заручників, встановлення обставин, знарядь і засобів, за допомогою яких було скоєно захоплення представника влади або працівника правоохоронного органу; збору та відтворення слідової картини тощо. Наведені положення, на нашу думку, цілком розкривають практичне значення цієї теоретичної категорії.

Щодо значення криміналістичної характеристики в теоретичному аспекті, то на ньому слушно наголосили О. В. Старченко та М. І. Бубела (2010, с. 856), які зауважили, що криміналістична характеристика сприяє розробці окремих методик розслідування, побудові типових програм і моделей розслідування злочинів.

В. О. Малярова (2013, с. 76) з'ясувала та розкрила і теоретичне, і практичне призначення криміналістичної характеристики. Дослідниця зауважує, що вона є категорією побудови окремої криміналістичної методики; накопичує, узагальнює і систематизує дані про якісні характеристики й ознаки злочинів і про наявність певних закономірностей; відображає повторність певних властивостей елементів; інтегрує в єдине інформаційне поле розслідування злочинів різні компоненти злочинної діяльності й ознаки, що з нею пов'язані; є матеріальною основою криміналістичного аналізу, своєрідним робочим інструментарієм слідчого. Ця позиція нам імпонує і ми вважаємо доречним виокремлення і теоретичного, і практичного призначення криміналістичної характеристики. Водночас доречним є уточнення Е. Оржинської (2021, с. 101), яка наголосила, що криміналістична характеристика як єдине ціле має практичне значення лише в тих випадках, коли встановлені кореляційні зв'язки та залежності між її елементами. Дані про вказані залежності можуть служити підґрунтям для побудови типових версій у конкретних справах.

Таким чином, призначення криміналістичної характеристики можна розглядати у двох аспектах. Перший – теоретичний, тобто криміналістична характеристика є важливою складовою в побудові методики розслідування, що вимагає накопичення, систематизації, інтеграції, формалізації, фільтрації, сортування інформації про кримінальне правопорушення, а саме захоплення представника влади або працівника правоохоронного органу як заручника. Другий – практичний, тобто криміналістична характеристика використовується в процесі розслідування кримінального правопорушення слідчим для побудови алгоритмів розслідування, висунення слідчих версій, обрання найбільш швидкого й ефективного методу вирішення завдань і направлення матеріалів до суду, для притягнення до покарання винних осіб за вчинення захоплення представника влади чи працівника правоохоронного органу як заручника. На нашу думку, ці аспекти є взаємозалежними та взаємодоповнюючими, адже без аналізу вчиненого кримінального правопорушення не буде інформаційного матеріалу для теоретичного дослідження, який є необхідним для практичної діяльності щодо розслідування захоплення як орієнтуючий, рекомендаційний матеріал.

Для успішної побудови криміналістичної характеристики необхідним є визначення джерел інформації, що наповнюють її, а отже, вони є необхідними для формування методики розслідування, адже якщо вони своєчасно не встановлені, то їх значення втрачається і це призводить до обмеження обсягу отриманої інформації.

Провівши аналіз наукових напрацювань та матеріалів кримінальних проваджень, вдалось можливим установити, що для побудови криміналістичних характеристик джерелами інформації є:

1) особи, що володіють інформацією про вчинене кримінальне правопорушення, до яких належать: працівники правоохоронних органів, експерти та спеціалісти, представники влади, інші учасники кримінального провадження. До працівників правоохоронних органів, які можуть володіти інформацією про захоплення представника влади або працівника правоохоронного органу як заручника, належать: слідчий, працівники оперативних підрозділів, інші члени слідчо-оперативної групи тощо. Експертами і спеціалістами, які беруть участь у розслідуванні або в реалізації певних функцій та у зв'язку із цим можуть ознайомлюватися з відповідною інформацією, найчастіше є: спеціалісти-криміналісти, судово-медичні

експерти, лікарі, психологи, перекладачі, працівники ДСНС тощо. Щодо інших учасників кримінального провадження, які є носіями вагової інформації, то це можуть бути свідки (родичі, колеги потерпілого, пересічні громадяни) та інші суб'єкти;

2) документи в будь-якій формі. До письмових джерел належать матеріали кримінальних проваджень, періодичні видання, книги тощо. До графічних документів – плани місцевості та приміщень, де утримували заручників, тощо. До звукових, відео-, фотодокументів – відеододатки до протоколів огляду місця події, аудіозаписи допитів, записи телефонних розмов зі злочинцем у разі висунення від нього вимог по телефону, записи відеокамер, на яких зафіксовано подію кримінального правопорушення, тощо. Статистичні дані, що містяться у звітних документах органів Національної поліції чи взагалі по Україні, Офісу Генерального прокурора України, а також інформація, отримана в результаті проведення анкетування, та ін.

Під час дослідження криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень доцільним є визначення елементів її структури. Питання про визначення її складових є одним із найбільш дискусійних у теорії криміналістики. Серед науковців немає єдності у визначенні кількості та складових елементів криміналістичної характеристики. Зокрема, спроби визначити елементний склад криміналістичної характеристики були ще за радянських часів. М. В. Салтевський (2005, с. 419) до складу криміналістичної характеристики злочинів відносить чотири основні елементи: предмет безпосереднього замаху; спосіб учинення злочину в його широкому розумінні; типову обстановку – «слідову картину» в її широкій інтерпретації; особу злочинця. В. Ю. Шепітько (2005, с. 318) додає до вищезазначеного переліку відомості про особу потерпілого та визначає обстановку злочину як сукупність відомостей про спосіб злочину; місце й обстановку; час учинення злочину; знаряддя та засоби вчинення злочину; предмет злочинного посягання; особу потерпілого (жертви); особу злочинця; типові сліди злочину. Ю. А. Чаплинська (2019, с. 197) у структурі криміналістичної характеристики злочинів виокремлює: спосіб вчинення злочину, обстановку злочину, «слідову картину» злочину, особу потерпілого та особу злочинця, проте поза увагою дослідниці залишилися знаряддя та засоби вчинення кримінального правопорушення.

У структурі криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень проти ав-

торитету органів державної влади у сфері правоохоронної діяльності, до групи яких належить і досліджуване нами кримінальне правопорушення, виокремлюють відомості про особу злочинця та особу потерпілого, спосіб учинення кримінального правопорушення, місце, час та обстановку вчинення кримінального правопорушення, сліди кримінального правопорушення, знаряддя та засоби їх вчинення (Гусєва, 2021, с. 137).

Ураховуючи кримінально-правову характеристику досліджуваного нами злочину, проаналізовані теоретичні положення, вважаємо, що до типових елементів криміналістичної характеристики захоплення представника влади або працівника правоохоронного органу як заручника, належать: обстановка вчинення злочину, спосіб учинення, сліди злочину, знаряддя та засоби вчинення злочину, особа потерпілого та особа злочинця. На нашу думку, саме така структура криміналістичної характеристики захоплення представника влади або працівника правоохоронного органу як заручника розкриває її зміст та має бути взята за основу у криміналістичній теорії та практичній діяльності під час виявлення, розкриття та розслідування досліджуваного нами злочину.

Уважаємо, що зміст наведених елементів полягає в такому:

– під обстановкою захоплення як заручника представника влади або працівника правоохоронного органу треба розуміти інформацію про: сукупність об'єктивних обставин, у яких вчиняється злочинне діяння; характеристику місця злочину, поведінку учасників цих подій та інших присутніх осіб. У структурі обстановки необхідним є виокремлення обстановки, що передувала вчиненню злочину, обстановки безпосереднього вчинення злочину й обстановки, яка склалася після його скоєння;

– під способом учинення злочину треба розуміти комплекс дій злочинця з підготовки, безпосереднього вчинення та приховування злочинного діяння, детермінований цілою низкою суб'єктивних та об'єктивних факторів. До способів учинення захоплення представника влади або працівника правоохоронного органу належать такі дії, як-от: учинення психологічного та/або фізичного насильства, вкрадання в довіру та/або зловживання нею, обман, використання безпорадного стану потерпілого та ін. Діями фізичного характеру є зв'язування, побиття тощо. Досліджуваний нами вид кримінального правопорушення характеризується учиненням дій двох видів, направлених, по-перше, на захоплення заручника, по-друге, на його утримання. Приховування вчинення

захоплення представника влади або працівника правоохоронного органу як заручника може характеризуватись як активними, так і пасивними діями з боку злочинця. Тільки при всебічному вивченні послідовності дій злочинця можливо реально оцінити обстановку, що передуює розвитку злочинної події;

– «слідова картина» вчинення захоплення представника влади або працівника правоохоронного органу як заручника містить матеріальні, ідеальні та цифрові сліди. Матеріальними слідами є пов'язані зі здійсненням захоплення як заручника зміни навколишньої обстановки, що утворилися внаслідок механічного, хімічного, біологічного, термічного або іншого взаємовпливу. Матеріальними слідами захоплення представника влади або працівника правоохоронного можуть бути: сліди протектора шин, відбитки пальців рук, сліди чинення опору (сліди крові, шматки одягу, відірвані гудзики) тощо. Ідеальними слідами будуть сліди, відображені в пам'яті людини: показання колег потерпілого, свідків захоплення, самого потерпілого, підозрюваного чи обвинуваченого тощо. У зв'язку зі стрімким розвитком наукових технологій та цифровізацією, на нашу думку, слід звертати увагу на цифрові сліди. Так, цифровими слідами захоплення представника влади або працівника правоохоронного органу як заручника є: інформація, отримана з цифрових пристроїв (мобільних телефонів, відеокамер, планшетів, ноутбуків тощо). Така інформація може містити дані геолокації, зображення підозрюваного, голосу підозрюваного, електронне листування, наприклад з погрозами, висловленими щодо потерпілого, тощо. Як відомо, тривалість і послідовність дій учасників злочинної події, а також результати цих дій відображаються в об'єктах матеріального світу й у свідомості людей, очевидців. Тому виникає необхідність дослідження як елемента криміналістичної характеристики слідів учинення захоплення представника влади або працівника правоохоронного органу як заручника;

– знаряддя та засоби вчинення досліджуваного виду захоплення – це відповідні предмети, за допомогою яких злочинець досягає свого злочинного умислу. Зокрема, знаряддя та засоби, що можуть бути використані злочинцем під час учинення захоплення представника влади або працівника правоохоронного органу як заручника, можна розподілити на заздалегідь підготовлені (спеціально виготовлені й пристосовані) та випадкові предмети, що були підібрані й використані на місці вчинення злочину. Це можуть бути транспортні

засоби, на яких переміщали заручника, вогнепальна та/або холодна зброя, за допомогою якої проводилося залякування та маніпулювання діями потерпілого, мобільні телефони тощо.

Знаряддя та засоби вчинення кримінального правопорушення іноді не визначаються як обов'язковий елемент криміналістичної характеристики, проте у структурі досліджуваного нами злочину вони мають вагоме значення, адже повинні створити в потерпілого відчуття існування реальної загрози його життю та здоров'ю. Це підтверджує і здійснений нами аналіз матеріалів кримінальних проваджень. Як приклад можна навести кримінальне провадження, в якому двоє осіб з метою реалізації злочинного умислу, у невстановлений слідством спосіб відчинили замок дверей камери № 121, самовільно вийшли з неї та попрямували до службового приміщення старшого по корпусному відділенню, де на чергуванні перебував старший відділу режиму й охорони, який є працівником правоохоронного органу. Обвинувачені непомітно наблизилися до потерпілого й один з них, утримуючи в правій руці отриманий ним у невстановлений слідством спосіб металевий предмет, загострений з одного боку, обхопив із правого боку за ший старшого по корпусному відділенню № 1 та приставив до його шиї загостреним кінцем вказаний предмет, висловив погрозу завдати ушкодження, небезпечні для життя правоохоронця, які потерпілий сприймав як реальні, тим самим протиправно, у насильницький спосіб обмежив можливість потерпілого самостійно обирати місце свого перебування. У подальшому обвинувачені, утримуючи потерпілого в заручниках, вимагали у чергового помічника начальника Одеського слідчого ізолятору № 21 як у службової особи державної установи вчинити дії як умову звільнення заручника, а саме: вимагали надати їм транспорт та можливість безперешкодно залишити територію слідчого ізолятору¹. Провівши аналіз вищезазначеного кримінального діяння, можна дійти висновку, що злочинці використовували заздалегідь підшукані та підготовлені знаряддя, а саме пристрій для відчинення дверного замка та металевий предмет, загострений з одного боку;

¹ Вирок Малинівського районного суду м. Одеса від 28.08.2015 : справа № 521/12752/15-к // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/49223915> (дата звернення: 18.02.2023).

– особа злочинця є одним із найважливіших елементів. Відомості про особу злочинця включають у себе інформацію про: кримінально-правові ознаки (вперше або повторно, у групі або одноосібно, тривалість злочинної діяльності, форму вини, наявність судимості тощо), соціально-демографічний стан (вік, стать, рівень освіти тощо), морально-психологічну характеристику (тип темпераменту, наявність захворювань, схильність до вживання алкоголю чи наркотичних речовин та ін.) тощо. Установлення рис, що характеризують особу злочинця, допомагають слідчому в побудові версій, обранні алгоритму слідчих (розшукових) дій та формулюванні завдань, необхідних для встановлення, розшуку та затримання злочинця. Слід наголосити на важливості встановлення особистих даних злочинця чи злочинців, адже це відіграє важливу роль під час формування тактики ведення переговорів із приводу звільнення заручників та в подальшому у проведенні спецоперації щодо їх звільнення. Водночас без глибокого вивчення особи злочинця неможливо встановити і усунути фактори, що детермінують насильницькі злочини, знайти ефективні засоби впливу на осіб, схильних до їх вчинення, тощо;

– криміналістичне вивчення особи потерпілого у справах про посягання на свободу представника влади чи працівника правоохоронного органу дає змогу з'ясувати відомості про особу злочинця, мотиви та обрання способу вчинення злочину. Це так само сприяє обранню найбільш доцільних тактичних прийомів проведення окремих слідчих (розшукових) дій, підвищення ефективності розслідування кримінальних правопорушень загалом. Потерпілим від досліджуваного нами злочину може бути: представник влади, працівник правоохоронного органу та їхні близькі родичі, але виключно у зв'язку та/або під час виконання ними професійних обов'язків. Встановлення потерпілого від конкретного злочину є запорукою індивідуалізації кримінальної відповідальності, що в разі завдання шкоди працівнику правоохоронного органу сприятиме відновленню авторитету держави, яку вони представляють під час виконання професійних обов'язків (Кирбят'єв, 2021, с. 184).

На віктимність потерпілого впливають дві групи особливостей, які слід установлювати під час дослідження особи потерпілого і його зв'язку з іншими елементами криміналістичної характеристики злочину. До першої групи входять основні характеристики потерпілих, що мають криміналістичне значення: їхній вік і пов'язані з ним особливості психіки,

сімейний стан, рід занять, інтелектуальний і фізичний розвиток, а також наявність окремих психічних і фізичних недоліків. До другої групи – особливості, властиві поведінці потерпілих. Криміналістично значущими є й такі: спосіб життя, характер зв'язків, поведінка в побуті, статева культура, зловживання алкоголем та інші особливості, що характеризують їхню поведінку поза зв'язком з учиненими щодо них злочинами (Борисенко, 2006, с. 142).

Деякі з наведених елементів мають певні зв'язки між собою і це дає змогу визначати відповідні завдання розслідування, сформулювати алгоритми процесуальних дій тощо. У подальшому за результатами встановлення одного з елементів можливе визначення цілісної моделі криміналістичної характеристики захоплення представника влади або працівника правоохоронного органу як заручника, що є основою для подальшого формування методики розслідування досліджуваного злочину.

ВИСНОВКИ. Криміналістична характеристика захоплення представника влади або працівника правоохоронного органу як заручника – важлива складова криміналістичної методики, сутність якої полягає в детальному описі кримінального правопорушення, який слугуватиме основою для вирішення практичних завдань, що виникають під час проведення досудового розслідування, а також теоретичних досліджень з питань розробки методик розслідування. Криміналістична характеристика має два призначення: практичне, що полягає у використанні останньої в процесі розслідування, зокрема сприяє ефективному формуванню тактичних прийомів і обранню засобів, необхідних для розкриття злочину, та теоретичне, пов'язане з проведенням наукових досліджень з питань формування методики розслідування окремих видів злочинів.

Джерелами інформації, необхідної для формування криміналістичної характеристики, є особи, які володіють відповідною інформацією про захоплення представника влади або працівника правоохоронного органу як заручника, та документи, що містять фактичні дані про вчинення цього злочину.

Визначено, що до структурних елементів криміналістичної характеристики захоплення представника влади або працівника правоохоронного органу як заручника належить інформація про: обстановку вчинення злочину, спосіб його вчинення, сліди, знаряддя та засоби вчинення злочину, особу потерпілого та особу злочинця.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

1. Акімов М. О. Кримінально-правова характеристика захоплення заручників за законодавством України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2009. 16 с.
2. Андрушко А. В. Кримінологічна характеристика захоплення заручників. *Часопис Київського університету права*. 2017. № 4. С. 213–218.
3. Антошук А. О. Криміналістична характеристика вбивства матір'ю своєї новонародженої дитини. *Митна справа*. 2012. № 2, ч. 2. С. 430–433.
4. Борисенко І. В. Особа потерпілого як елемент криміналістичної характеристики вбивств із розчленуванням трупа. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2006. Вип. 35. С. 142–149.
5. Вигівський І. М. Розслідування захоплення заручників : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2021. 225 с.
6. Войтович Є. М. Методика розслідування насильницького зникнення людини : дис. ... д-ра філософії : 081. Київ, 2021. 276 с.
7. Войтович Є. М., Тичина Д. М., Антошук А. О. Основи методики розслідування насильницького зникнення людини : монографія. Київ : 7БЦ, 2022. 176 с.
8. Гусева В. О. Криміналістична характеристика посягань на життя співробітника правоохоронного органу. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2017. Вип. 3. С. 211–216.
9. Гусева В. О. Теоретичні основи методики розслідування злочинів проти авторитету органів державної влади у сфері правоохоронної діяльності : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2021. 538 с.
10. Кирбят'єв О. О. Кримінально-правова охорона професійної діяльності працівників правоохоронних органів : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2021. 446 с.
11. Когутич І. І. Криміналістика : курс лекцій. Київ : Атіка, 2008. 888 с.
12. Колесниченко А. Н. Криминалистическая характеристика преступлений. Глава II. Советская криминалистика. Методика расследования отдельных видов преступлений / под ред. В. К. Лисиченко. Киев : Вища шк., 1988. 405 с.
13. Колесниченко А. Н. Криминалистическая характеристика преступлений. Харьков, 1965. 125 с.
14. Малярова В. О. Криміналістична методика: питання співвідношення криміналістичної характеристики з іншими. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2015. Вип. 35, ч. 1, т. 3. С. 111–113.
15. Малярова В. О. Розслідування злочинів проти моральності у сфері статевих стосунків: теорія та практика : монографія / за ред. С. М. Гусарова. Харків : Діа плюс, 2013. 422 с.
16. Олішевський В. В. Розслідування та попередження викрадення людини, вчиненого з корисливих мотивів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2005. 20 с.
17. Оржінська Е. Криміналістична характеристика кримінального правопорушення: поняття та практичне значення. *Jurnalul Juridic National: Teorie și Practică*. 2021. № 1 (46). С. 99–102.
18. Салтєвський М. В. Криміналістика (у сучасному викладі) : підручник. Київ : Кондор, 2005. 588 с.
19. Старченко О. В., Бубела М. І. Сутність і значення криміналістичної характеристики та її елементів у розкритті й розслідуванні злочинів. *Форум права*. 2010. № 4. С. 853–858. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2010_4_137.pdf (дата звернення: 18.02.2023).
20. Степанюк Р. Л. Проблеми формування криміналістичної характеристики окремих видів і груп злочинів. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2013. № 5. С. 173–180.
21. Степанюк Р. Л. Сутність і практичне значення криміналістичної характеристики злочинів. *Порівняльно-аналітичне право*. 2014. № 5. С. 386–388.
22. Чаплинська Ю. А. До питання сутності та структури криміналістичної характеристики злочинів. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2019. № 3. С. 194–198. DOI: <https://doi.org/10.31733/2078-3566-2019-3-194-198>.
23. Шепитько В. Ю. Криминалистика : курс лекцій. Харьков : Одиссей, 2003. 352 с.
24. Шепитько В. Ю. Криминалистика : курс лекцій. Харьков : Одиссей, 2005. 368 с.
25. Шепитько М. В. Проблеми формування методико-криміналістичних засобів у структурі протидії злочинам у сфері правосуддя. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2018. № 18. С. 73–80.
26. Baumann C. E. The diplomatic kidnappings: A revolutionary tactic of urban terrorism. The Hague, Netherlands : Martinus Nijhoff, 1973. 188 p.
27. Dolnik A., Fitzgerald K. Negotiating hostage crises with the new terrorists // Gary Noesner : сайт. 2007. URL: <https://garynoesner.com/wp-content/uploads/2014/12/Foreword-for-DolnikFitzgerald.pdf> (дата звернення: 18.02.2023).

28. Dyrud P. J. *Think Twice: Detering Transnational Kidnapping Through Rescue* : Doctoral dissertation. Harvard, 2021. 571 p.

29. Forest, J. J. F. Kidnapping by Terrorist Groups, 1970–2010: Is Ideological Orientation Relevant? *Crime & Delinquency*. 2012. Vol. 58, No. 5. Pp. 769–797. DOI: <https://doi.org/10.1177/0011128712452962>.

30. Gleis J. Israel's struggle against Palestinian terror organizations // *Countering terrorism and insurgency in the 21st century* / ed. by J. Forest. Westport, CT : Praeger Security International, 2007. Pp. 408–429.

Надійшла до редакції: 25.02.2023

Прийнята до опублікування: 30.03.2023

REFERENCES

1. Akimov, M. O. (2009). *Criminal and legal characteristics of hostage-taking under the legislation of Ukraine* [Candidate thesis, National Academy of Internal Affairs].

2. Andrushko, A. V. (2017). Criminological Characteristics of Hostage-Taking. *Law Review of Kyiv University of Law*, 4, 213-218.

3. Antoshchuk, A. O. (2012). Forensic characteristics of the mother's murder of her newborn child. *Customs Business*, 2(2), 430-433.

4. Baumann, C. E. (1973). *The diplomatic kidnappings: A revolutionary tactic of urban terrorism*. Martinus Nijhoff.

5. Borysenko, I. V. (2006). The identity of the victim as an element of the forensic characteristics of murders with dismemberment of the corpse. *Bulletin of Kharkiv National University of Internal Affairs*, 35, 142-149.

6. Chaplynska, Yu. A. (2019). The issue of essence and structure of forensic description of crimes. *Scientific Bulletin of Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs*, 3, 194-198. <https://doi.org/10.31733/2078-3566-2019-3-194-198>.

7. Dolnik, A., & Fitzgerald, K. (2007). *Negotiating hostage crises with the new terrorists*. Gary Noesner. <https://garynoesner.com/wp-content/uploads/2014/12/Foreword-for-DolnikFitzgerald.pdf>.

8. Dyrud, P. J. (2021). *Think Twice: Detering Transnational Kidnapping Through Rescue* [Doctoral dissertation, Harvard University Graduate School of Arts and Sciences].

9. Forest, J. J. F. (2012). Kidnapping by Terrorist Groups, 1970–2010: Is Ideological Orientation Relevant? *Crime & Delinquency*, 58(5), 769-797. <https://doi.org/10.1177/0011128712452962>.

10. Gleis, J. (2007). Israel's struggle against Palestinian terror organizations. In J. Forest (Ed.), *Countering terrorism and insurgency in the 21st century* (pp. 408-429). Praeger Security International.

11. Gusieva, V. O. (2017). Criminal Characteristics of the Attempt on the Law Enforcement Officer's Life. *Bulletin of Luhansk State University of Internal Affairs named after E. O. Didorenko*, 3, 211-216.

12. Husieva, V. O. (2021). *Theoretical foundations of the methodology of investigating crimes against the authority of state authorities in the field of law enforcement* [Doctoral dissertation, Kharkiv National University of Internal Affairs].

13. Kohutysh, I. I. (2008). *Criminalistics*. Atika.

14. Kolesnichenko, A. N. (1965). *Forensic characteristics of crimes*. Kharkov.

15. Kolesnichenko, A. N. (1988). *Forensic characteristics of crimes. Chapter II. Soviet criminalistics. Methodology for investigating certain types of crimes* (V. K. Lysychnenko, ed.). High school.

16. Kyrbiatiev, O. O. (2021). *Criminal law protection of the professional activity of law enforcement officers* [Doctoral dissertation, National Academy of Internal Affairs].

17. Maliarova, V. O. (2013). *Investigation of crimes against morality in the field of sexual relations: theory and practice* (S. M. Husarov, ed.). Dysa plus.

18. Maliarova, V. O. (2015). Forensic methodology: business relationship with other criminological characteristics. *Uzhhorod National University Herald. Series: Law*, 35(1), 111-113.

19. Olishevskiy, V. V. (2005). *Investigation and prevention of kidnapping committed for selfish reasons* [Candidate thesis, National University of Internal Affairs].

20. Orzhynska, E. (2021). Criminalistics characteristics of crime: concept and practical signification. *Jurnalul Juridic National: Teorie și Practică*, 1(46), 99-102.

21. Saltevskiy, M. V. (2005). *Forensic science (modern version)*. Kondor.

22. Shepitko, M. V. (2018). Problems of the formation of methodological and forensic tools in the structure of combating crimes in the sphere of justice. *Theory and Practice of Forensic Science and Criminalistics*, 18, 73-80.

23. Shepitko, V. Yu. (2003). *Criminalistics*. Odysseus.

24. Shepitko, V. Yu. (2005). *Criminalistics*. Odysseus.

25. Starchenko, O. V., & Bubela, M. I. (2010). The essence and significance of forensic characteristics and its elements in the detection and investigation of crimes. *Forum of Law*, 4, 853-858. http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2010_4_137.pdf.

26. Stepaniuk, R. L. (2013). Problems of forming the forensic characteristics of certain types and groups of crimes. *Bulletin of Criminological Association of Ukraine*, 5, 173-180.

27. Stepaniuk, R. L. (2014). The essence and practical significance of forensic characterization of crimes. *Comparative and Analytical Law*, 5, 386-388.

28. Voitovych, Ye. M. (2021). *Methods of investigating the enforced disappearance of a person* [Candidate dissertation, National Academy of Internal Affairs].

29. Voitovych, Ye. M., Tychyna, D. M., & Antoshchuk, A. O. (2022). *Basics of the methodology of the investigation of the enforced disappearance of a person*. 7BTs.

30. Vyhivskiy, I. M. (2021). *Investigating the hostage taking* [Candidate dissertation, National Academy of Internal Affairs].

Received the editorial office: 25 February 2023

Accepted for publication: 30 March 2023

VLADA OLEKSANDRIVNA HUSIEVA,

Doctor of Law, Professor,

Kharkiv National University of Internal Affairs,

Department of Criminalistics, Forensic Expertise and Pre-Medical Training;

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8614-1573>,

e-mail: vaguseva2007@ukr.net;

OLEKSANDR YURIOVYCH PROKOPENKO,

Kharkov National University of Internal Affairs;

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7218-8423>,

e-mail: 30101986canj@ukr.net

THEORETICAL BACKGROUND TO THE FORENSIC CHARACTERISTICS FORMATION FOR HOSTAGE-TAKING OF A GOVERNMENT OFFICIAL OR LAW ENFORCEMENT OFFICER

The widespread aggression of the Russian Federation against Ukraine has led to an increase in the number of people in vulnerable situations, including a significant increase in the cases of disappearances and hostage-taking. In this regard, there is a need to improve the methods of investigating the hostage-taking of government officials or law enforcement officers. When developing and formulating an appropriate investigation methodology, it is first of all necessary to determine the forensic characteristics of the relevant crime.

The purpose of the article is to define the concept, purpose, sources of formation and elements of the forensic characteristic of hostage-taking of a government official or a law enforcement officer. To achieve this goal, the following methods were used: analysis to work with the existing views of scholars on the issues of forensic characteristics; comparison to summarise information on the seizure of people both in the world and in Ukraine; and the scientific functional method to determine the purpose of forensic characteristics.

As a result of the study, it has been established that there are some developments in the formation of various methods for investigating criminal offences, but there is no methodology for investigating the hostage-taking of a government official or a law enforcement officer. Therefore, there is a need, first of all, to formulate a forensic characteristic of the crimes under investigation, which will serve as the first step in the development of the investigation methodology. The concept of "forensic characteristics of hostage-taking of a government official or a law enforcement officer" has been defined as an important component of the forensic methodology, which is a detailed description of a criminal offence which will serve as a basis for solving practical problems arising during the pre-trial investigation. It has been clarified the theoretical and practical role of forensic characteristics, and two types of sources of information necessary for its formation have been identified: persons who have information about a criminal offence, including law enforcement officers, experts and specialists, and other participants to criminal proceedings; as well as relevant documents. Scientific positions on determining the composition of a forensic characteristic have been analysed and typical elements of the forensic characteristic of a hostage taking of a government official or a law enforcement officer have been identified: the circumstances of the crime, the method of its commission, traces of the crime, tools and means, the identity of the victim and the identity of the perpetrator.

Key words: *criminal proceedings, pre-trial investigation, forensic methodology, forensic characteristics, hostage-taking, government official, law enforcement officer.*

Цитування (ДСТУ 8302:2015): Гусєва В. О., Прокопенко О. Ю. Теоретичні передумови формування криміналістичної характеристики захоплення представника влади або працівника правоохоронного органу як заручника. *Право і безпека*. 2023. № 2 (89). С. 121–132. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2023.2.11>.

Citation (APA): Husieva, V. O., & Prokopenko, O. Yu. (2023). Theoretical background to the forensic characteristics formation for hostage-taking of a government official or law enforcement officer. *Law and Safety*, 2(89), 121–132. <https://doi.org/10.32631/pb.2023.2.11>.